

ПРАВОВА КУЛЬТУРА: ПОНЯТТЯ, СКЛАД ТА ЇЇ СТАН В УКРАЇНІ

LEGAL CULTURE: THE CONCEPT, COMPOSITION AND ITS STATE IN UKRAINE

**Сидоренко О.О., к.ю.н., доцент,
асистент кафедри теорії і філософії права**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кухарчук А.В., студентка I курсу

Інститут прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ткаченко О.Р., студентка I курсу

Інститут прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті досліджується сутність правової культури як поняття, наведено думки науковців щодо його трактування. Акцентується на особливостях категорії «правова культура». Правову культуру визначено як сукупність надбань суспільства, його соціальних груп і громадян у сфері регулювання суспільних відносин, що сприяє забезпеченню верховенства права в суспільному житті, тобто пануванню основоположних принципів справедливості і гуманізму, захисту прав і свобод людини, її честі й гідності, фактичному забезпеченню місця людини як найвищої соціальної цінності. Окреслено основні елементи відображення рівня правової культури: право, рівень правосвідомості громадян і посадових осіб, рівень якості роботи правоохоронних і правозастосовних органів і посадових осіб, якість системи законодавства, певний рівень законності й правопорядку тощо. Обґрунтовується розуміння правової культури як важливого елемента правової системи України, системи правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу та відображають у правовій формі ступінь основних прав і свобод людини. Аналізується її стан у сучасній Україні, труднощі формування. Розглядається проблема правового нігілізму у свідомості громадян, сприйняття ними права в контексті усталених уявлень про критичне становище правосвідомості молодого покоління. Звертається увага на необхідність правового виховання та освіти української молоді. Визначено, що високий рівень розвитку правової культури – це поєднання відповідних правових знань і персональної готовності людини застосовувати їх у регулюванні власної поведінки. Зроблено висновок, що правова культура є важливим чинником розвитку правової системи, який впливає на правосвідомість, право, правові відносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовну та інші види правової діяльності, а також є якісною характеристикою правової системи та рівнем її досконалості.

Ключові слова: право, правова культура, правова освіта, правова свідомість, правовий нігілізм.

The article examines the essence of legal culture as a concept, presents the views of scholars on its interpretation. Attention is accented on the features of category "legal culture". Legal culture is defined as a set of achievements of society, its social groups and citizens in the regulation of social relations, which contributes to the rule of law in public life, i.e. the rule of fundamental principles of justice and humanism, protection of human rights and freedoms, its honor and dignity, man as the highest social value. The understanding of legal culture as an important element of the legal system of Ukraine, the system of legal values that correspond to the level of legal progress achieved by society and reflect in legal form the degree of fundamental human rights and freedoms is substantiated. The main elements of reflecting the level of legal culture are outlined: law, the level of legal awareness of citizens and officials, the level of quality of law enforcement and law enforcement agencies and officials, the quality of the legislation, a certain level of law and order and etc. Analyzed its status in modern Ukraine, difficulty forming. Considered the problem of legal nihilism in the minds of citizens, their perception of law in the context of the established ideas about the critical state of legal awareness of the younger generation. Attention applies on the necessity of legal education and education of the Ukrainian young people. It is determined that a high level of development of legal culture is a combination of relevant legal knowledge and personal willingness to apply them in regulating their own behavior. The authors conclude that legal culture is an important factor in the development of the legal system, which affects legal awareness, law, legal relations, law and order, lawmaking, law enforcement and other types of legal activities; is a qualitative characteristic of the legal system and the level of its perfection.

Key words: law, legal culture, legal education, legal awareness, legal nihilism.

Постановка проблеми. Сучасна Україна знаходиться на етапі розбудови правової держави, тому чільне місце належить проблемі підвищення рівня розвитку правової культури та правосвідомості громадян. Це непросте завдання вимагає від країни утворити таку систему, яка б найбільш якісно та точно поширювала серед населення знання про право, формулювала повагу до законів, високий рівень громадянської відповідальності, бажання брати активну участь у правовій сфері суспільного життя та сприяти мінімізації правового нігілізму. До того ж практичне та теоретичне вирішення цієї проблеми дасть змогу створити умови для розвитку правової демократичної держави. Актуальність питання пов'язана з вирішенням завдання загальної аналізу правової культури та визначенням її недосконалого рівня в сучасному українському суспільстві, що загалом вказує на перспективність подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження сутності поняття та ролі правової культури як важливого елемента правової системи України, визначення шляхів формування та підвищення рівня правової культури в сучасному суспільстві.

Стан дослідження. Питання формування та функціонування правової культури досліджували як зарубіжні, так і українські вчені: С. Алексєєв, І. Бахновська, М. Козюбра, О. Макеєва, С. Максимов, В. Нерсисянц, Г. Попадинець, Л. Рабинович, О. Скакун, Ю. Тихомирова, Н. Уханова та ін. Про актуальність цієї проблематики свідчить і те, що останнім часом наукові дослідження з проблем становлення та функціонування правової системи знайшли відображення в колективній п'ятитомній монографії за редакцією В. Тація «Правова система України: історія, стан та перспективи».

Виклад основного матеріалу. Тривалий час поняття культури ототожнювалось із «цивілізацією» у значенні певного рівня здобутків суспільства – царини громадського порядку, вихованості, манери поведінки представників спільноти, способу життя, який протиставлявся варварському. Нині ж більшість філософів і культурологів сперечаються щодо однозначності поняття і намагаються дати консенсусу щодо єдиного загальноприйнятого тлумачення.

Так, П. Гуревич під «культурою» розуміє сукупність матеріальних і духовних цінностей, що відображують активну творчу діяльність людей в освоєнні світу у процесі історичного розвитку суспільства [1, с. 7].

Своєю чергою О. Макеєва трактує поняття культури як внутрішній духовний стан суспільства, який становить діалектичну єдність суспільних процесів створення соціальних цінностей (норм, знакових систем) та освоєння історичного досвіду, що дає змогу якнайповніше сприяти процесу перетворення багатства людської історії на внутрішнє багатство особистості [2, с. 35].

Правова культура тісно пов'язана із загальною культурою народу, базується на її витоках і фактично є відображенням рівня її розвитку. В юридичній літературі радянського часу не існувало єдиного погляду на визначення поняття, місця правової культури в правовій системі суспільства. Її розглядали як складник правового виховання та правової свідомості.

Учені-правознавці визначають правову культуру переважно як систему правових цінностей, які мають відповідати рівню правосвідомості особи та суспільства загалом.

Більшість науковців (наприклад, Г. Попадинець, М. Цвік та ін.) під правовою культурою розуміють якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, законності й правопорядку, правової освіти, а найголовніше, ступенем гарантованості основних прав і свобод людини [3, с. 424].

С. Алексєєв у своїй праці підкреслює суб'єктивний чинник у понятті «правова культура». На думку науковця, значне місце посідають особисті, психологічні властивості людини, спрямованість дій та вчинків, пов'язаних із правовою поведінкою [4, с. 214].

На думку В. Копейчикова, правова культура є системою правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи та інші найважливіші соціальні цінності [5, с. 140].

Отже, можна припустити, що правова культура є певним ставленням кожної людини до прав інших індивідів та повага до них.

Категорія правової культури є доволі широкою і включає різноманітні явища духовного життя суспільства (цінності, звичаї, ідеології, концепції тощо).

Вона проявляється в накопичених правових цінностях, які належать до духовної культури, та має практичну спрямованість, як і культура управління, складається із взаємопов'язаних елементів. Основними з них є стани правосвідомості в суспільстві (ступінь розуміння права), законності, законодавства, практичної роботи в галузі права [6, с. 269–270].

Щодо структури правової культури, то вона має складний характер, її складниками можна насамперед вважати право, законодавство, правовідносини, правосвідомість, правотворчість, правореалізацію та інші елементи правової системи, що відображаються як у поведінці людини, так і в її свідомості. Правова культура суспільства складається з таких найбільших правових утворень:

- система правових норм як особливих правил поведінки, що зовні відбиті в системі нормативно-правових актів та конкретизуючих їх актів індивідуального регулювання;

- сукупність правовідносин, тобто суспільних відносин, що врегульовані за допомогою правових норм і складаються з юридичних прав і обов'язків;

- сукупність суб'єктів права (фізичних, зокрема і посадових осіб, державних та інших організацій; соціальних груп);

- правосвідомість – системи духовного відображення правової дійсності;

- режим законності і правопорядку – стан фактичної впорядкованості суспільних відносин, врегульованих за допомогою правових засобів [7, с. 195].

Правова культура виконує в суспільстві низку функцій: пізнавальну, регулятивну, нормативно-ціннісну, комунікативну та прогностичну. Перша полягає в засвоєнні правової спадщини минулих епох і сучасних досягнень вітчизняного та зарубіжного права. Вона щільно пов'язана з формуванням правової держави і розвитком громадянського суспільства.

Регулятивна функція правової культури спрямована на забезпечення стійкого та ефективного функціонування суспільства шляхом припису індивідам і соціальним групам стандартів суспільно корисної поведінки.

Нормативно-ціннісна функція забезпечує узгодження правової поведінки зі зразками, орієнтирами її є норми позитивного права і нормативні настанови природного права.

Комунікативна функція правової культури сприяє узгодженості суспільних, групових та особистих інтересів, забезпечує соціальне згуртування людей.

Прогностична функція виражається в можливостях передбачувати напрями розвитку правової системи, правотворчості і реалізації права, юридичної практики, соціально-правової активності громадян тощо [8, с. 190–191; 9, с. 112–113].

Загалом розрізняють правову культуру суспільства і особи. Правова культура індивіда передбачає достатній рівень знань про право, повагу до правових цінностей, високий рівень правосвідомості, а також усвідомлену необхідність та внутрішню переконаність виконання приписів нормативно-правових актів у всіх, без винятку, життєвих ситуаціях [10, с. 114].

Отже, можемо сказати, що поняття правової культури особи та суспільства загалом є взаємозалежними. Чим більше освічених у правовому плані громадян, тим вищою є правова культура народу.

Ю.І. Крилова та О.В. Макарова вважають, що правова культура є засадничим елементом у процесі державотворення, адже сприяє становленню правової системи та громадянського суспільства [11, с. 105], тобто побудова правової держави без підвищення рівня правової культури та правосвідомості громадян є неможливою.

Розкриваючи тему сучасної української правової культури, варто зазначити, що сформована за радянських часів доправова свідомість населення посилюється умовами економічної і соціальної кризи.

Так, на думку М. Козюбри, в масовій суспільній свідомості України «...продовжують домінувати уявлення про право виключно як про знаряддя політики, інструмент примусу, зведену в закон волю, якщо не якогось окремого пануючого класу, то, принаймні, керівної частини суспільства» [12, с. 29].

Тому радянська концепція правової культури, що й нині має місце в Україні, потребує докорінного переосмислення на засадах гуманізму в контексті демократизації суспільства, національних цінностей, традицій тощо.

Сучасний стан української правової культури можна також охарактеризувати як кризовий, адже відбувається пошук раціональних орієнтирів. У такому випадку варто віднайти способи зміни ситуації та її удосконалення. На нашу думку, покращення знань із галузі права дасть змогу вплинути на рівень правової культури в суспільстві і тим самим сприятиме ефективному демократичному розвитку побудови правової України. Тобто найважливішими чинниками формування високого рівня правової культури молоді є правове виховання та освіта.

І. Рябоко під правовим вихованням розуміє систематичний вплив на свідомість (індивідів і суспільних груп), усього способу суспільного життя та ідеологічних чинників із метою формування в них на основі правової ідеології стійких уявлень, переконань, прищеплення їм висо-

кої правової культури, навичок юридичного спілкування відповідно до рівня і вимог сучасного правового розвитку суспільства [13, с. 35].

Щодо правової освіти, то О.М. Іваній вважає її невід'ємною частиною загальної культури громадянина, умовою формування правової та політичної свідомості (позитивної чи негативної). Дослідник стверджує, що саме правова освіченість є запорукою того, що право стає регулятором життя індивіда, а не перешкодою на шляху вирішення його особистих завдань [14, с. 43].

Оскільки саме молодь є стратегічним ресурсом соціально-економічного розвитку будь-якої держави, її правове виховання та освіта є необхідною умовою для побудови суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, якою, відповідно до Основного Закону, має бути Україна.

Варто зазначити й те, що задля удосконалення рівня правової культури українців варто подолати правовий нігілізм, що укорінився у свідомості громадян. Тобто це означає позбутись зневажливого ставлення до права в суспільстві. Причинами появи такого явища А.В. Матат вважає політичну та економічну нестабільність, зловживання посадовими особами своїм службовим становищем, низький рівень правових знань у суспільстві, якими тривалий час характеризується країна. На думку науковця, в системі заходів подолання правового нігілізму в сучасних умовах пріоритетного значення набуває науково обґрунтована державно-правова політика України, яка б відповідала демократичному розвитку нашого суспільства [15, с. 496].

Отже, подолання правового нігілізму є дієвим напрямом у прогресивному розвитку країни, громадян, правової та політичної систем, а отже, рівня правової культури загалом.

Варто зауважити, що однією з найбільш поширених форм сучасного впливу на правову свідомість молоді є засоби масової інформації. Нині за допомогою соціальних мереж можна поширити будь-яку інформацію, при

цьому не витрачаючи безліч ресурсів та часу. Так, на думку В. Пилипчука, в інформаційній сфері є проблеми правової культури та моральності: спостерігається тенденція до різкого падіння моральності й поваги до загальнолюдських цінностей під час «віртуального» спілкування; відсутні ефективні правові механізми протидії порушенням прав і свобод людини в мережі Інтернет та ЗМІ; обмежені можливості судового захисту честі, гідності чи приватності громадян [16, с. 6, 8].

Висновки. Отже, правова культура – це система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи та інші соціальні цінності. Отже, проблеми розвитку громадськості, демократичної правової держави безпосередньо пов'язані з рівнем правосвідомості і правової культури кожної особистості зокрема та суспільства загалом, що надалі гарантуватимуть верховенство права. А це є можливим за умов формування якісно нової системи правового виховання та освіти, орієнтованих на поширення правових знань, виховання, поваги до законів, позбавлення або мінімізації правового нігілізму, тобто того, що традиційно пов'язують із високим ступенем розвитку правової культури.

Сучасний етап державного будівництва незалежної, демократичної, соціальної та правової держави в Україні, суспільство якої вибрало європейський шлях, вимагає забезпечення розвитку правового мислення, з належним рівнем правової культури всіх суб'єктів суспільних відносин, адже без цієї принципової умови неможливо розвинути правову систему України.

Саме правова культура є одним із головних чинників демократизації суспільства, що характеризує правосвідомість та поведінку людини з огляду на рівень і зміст її правового виховання, соціальної активності, юридичної підготовки та загальноосвітнього рівня. Як одне з культурних надбань людства вона постійно має вдосконалюватись.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуревич П.С. Культурология : учебник. Изд. 3-е, перераб. и доп. Москва : Гардарики, 2005. 280 с.
2. Макеєва О.М. «Правова культура» та «культура»: співвідношення категорій. *Держава і право. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. 2013. Вип. 61. С. 33–38.
3. Попадинець Г.О. Правосвідомість і правова культура як чинники становлення громадянського суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. *Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 421–426.
4. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2-х т. Москва : Юридическая литература, 1981. Т. 1. 360 с.
5. Загальна теорія держави і права / за ред. В.В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
6. Алексеев С.С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. Москва : Статут, 1999. 416 с.
7. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навч. посіб. Тернопіль : Картбланш, 2002. 247 с.
8. Петров А.В., Симканіч О.М. Правовая культура: содержание и формы существования. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2009. № 2. С. 186–193.
9. Скобелев А.Е. Понятие, структура и общая характеристика правовой культуры. *Известия Саратов. университета. Серия: Философия. Психология. Педагогика*. 2009. № 1, т. 9. С. 110–119.
10. Макарова О.В. Правовий нігілізм: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 186 с.
11. Макарова О.В., Крилова Ю.І. Проблеми формування правової культури в українському суспільстві. *Право*. 2015. № 30. С. 104–108.
12. Козюбра М. Право як явище культури. *Право та культура: теорія і практика* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 15–16 травня 1997 р. Київ : МП Леся, 1997. С. 28–30.
13. Лукашева Е.А. Рябко И.Ф. Основы правовой педагогики. Ростов–на–Дону : Ростовский университет, 1973. С. 35.
14. Іваній О.М. Правова освіта як засіб формування громадянського суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. *Юриспруденція*. 2016. № 22. С. 42–45.
15. Матат А.В. Удосконалення рівня правової культури суспільства як дієвий принцип розвитку правової системи України. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 495–499.
16. Пилипчук В.Г. Актуальні питання захисту прав, свобод і безпеки людини в сучасному інформаційному суспільстві. *Проблеми захисту прав людини в інформаційному суспільстві* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 1 квіт. 2016 р. Київ : Вид-во «Політехніка», 2016. С. 6–8.